

dair kaleme aldığı birkaç sayfalık risâlesinde eserin matbu nüshalarında da yer alan bu bilgiyi zikrettikten sonra Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin bunu kabul etmediğini söyler ve bu sebeple onu eleştirir. Nûreddin Cerrâhî'ye dair ifadelerin esere sonradan ilâve edildiği ileri sürülmüştür (Gölpınarlı, s. 211). Ancak eserin 1115 (1703) tarihinde istinsah edilmiş nüshasının bulunması (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2126) bu iddiayı tartışılır kılmaktadır. Öte yandan Süleyman Fâik Efendi, Nûreddin Cerrâhî'nin Kocamustafa Paşa Sünbûlî Dergâhı şeyhi Nûreddinzâde ile arasının açık olduğunu, ölümü için "yâ kahrhâr" zikri tertiplediğini, ancak kendisinin ölverdiğini söylüyorsa da (*Mecmûa*, vr. 4^b) bu doğru olmamalıdır. Çünkü Nûreddin Cerrâhî'nin vefat ettiği tarihte adı geçen dergâhta Nûreddinzâde'nin değil Nûreddin Efendi'nin olduğu ve Nûreddin Cerrâhî'nin cenâze merasiminde tezkîyesini yaptığı bilinmektedir. Nûreddin Cerrâhî Süleyman Velîyyüddin, Mehmed Hüsâmeddin, Sertarikzâde Mehmed Emin, Morali Yahyâ Şerafeddin, Musullu Yûnus, Tekirdağlı Mustafa, Bursalı Mehmed Çelebi adlı yedi halife yetiştirmiş, Cerrâhiyye tarikatı bu halifelerin faaliyetleri ve açtıkları tekkelele vasıtasıyla XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaygın tarikatlardan biri haline gelmiştir (bk. CERRÂHİYYE). Fındıklılı İsmet Efendi, Ahmed adlı bir halifesi daha olduğunu kaydetmektedir. Nûreddin Cerrâhî'nin, tarikatın âdâb ve erkânına dair on iki bölümden meydana gelen *Mürşid-i Dervîşân* adlı bir risâlesi (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2501), sabah ve akşam okunmak üzere tertiplediği iki evrâdı (metinleri için bk. Ozak, s. 319-348), "Dil beytini pâk eden / Dervîşi ankâ eden / Âlem-i lâhûta giden / Mevlâ zikridir zikri" diye başlayan dört kıtalık bir şiiri bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (TY, nr. 9671, vr. 65^a-97^b) ve Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi'nde (Hâfiz Ali Efendi, nr. 59) bulunan Abdülahad Nûri'ye ait iki divan nüshası yanlışlıkla Nûreddin Cerrâhî adına kaydedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed el-Bulkînî, *Dört Kutbun Gizemli Dünyaları: el-Keşfü'l-guyûbi fî tabakâti's-Şer-nûbî* (trc. Naim Erdoğan), İstanbul 2002, s. 46; Bandırmalızâde, *Mir'âtü't-turuk*, İstanbul 1306, s. 40; Abdüllatif Fazlı, *Gülşen-i Azîzân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1099; a.e. (nşr. Mehmet Cemal Öztürk, *Cerrâhîlik* içinde), İstanbul 2004, s. 269-297; Süleyman Fâik Efendi, *Mecmûa*, İÜ Ktp., TY, nr. 9577, vr. 4^{a-b}; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 212^a-216^b; a.mlf., *el-Kavlü'l-mübîn fî ahvâli's-Şeyh Nûreddin*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye,

nr. 813; a.e. (nşr. Mehmet Cemal Öztürk, *Cerrâhîlik* içinde), İstanbul 2004, s. 251-254; *Tomar-Halvetiyye*, s. 36, 96-98; *Osmanlı Müellifleri*, I, 167-168; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, V, 43-47; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşi), s. 69; Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1969, s. 211; Muzaffer Ozak, *Zinetü'l-kulûb*, İstanbul 1977, s. 319-348; Şenay Yola, *Schejch Nuredin Mehmed Cerrahi und sein Orden*, Berlin 1982, s. 38-44; Mehmet Cemal Öztürk, *Cerrâhîlik*, İstanbul 2004, s. 34-57; Fahreddin Dal, *Fahreddin Efendi'nin Tasavvufi Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nihat Azamat, "Nuredin Mehmed Cerrahi", *TDEA*, VII, 84; Ö. Tuğrul İnançer – M. Baha Tanman, "Nureddin Cerrahi", *DBİstA*, VI, 96-97.

MEHMET CEMAL ÖZTÜRK

NÜREDDİN CERRÂHÎ TEKKESİ

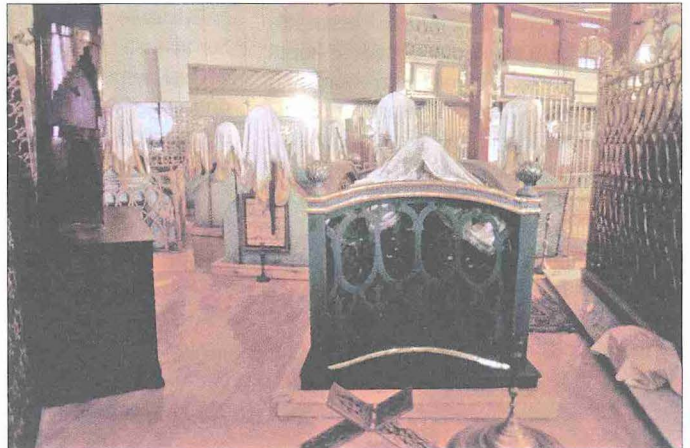
İstanbul Karagümrük'te
XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilen
Halvetiliğin Cerrâhî kolu âsitânesi
ve pîr makamı.

III. Ahmed tarafından Cerrâhîliğin pîri Şeyh Nûreddin Cerrâhî adına yaptırılarak 6 Receb 1115'te (15 Kasım 1703) açılmıştır. İstanbul'un önde gelen tarikat merkezlerinden olan tekke zaman içinde dört defa yeni baştan inşa edilmiş, ayrıca çeşitli onarımlara, değişikliklere ve ilâvelere sahne olmuştur. Tekke mensuplarından Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa 1180'-de (1766-67) yapıyı eski düzenini koruyarak yeniden yaptırmıştır. 1196 (1782) yılında çıkan Balat yangınında ortadan kalkmış olan tekkeyi bu defa Galata Voyvodası Seyyid Halil Efendi inşa ettirmiştir. 1200'-de (1786) tamamlanan bu yenileme sırasında tekkenin yerleşim düzeninde gerçekleştirilen değişikliğin bugüne kadar ana hatları ile korunduğu anlaşılmaktadır. Tekke günümüzdeki biçimine XIX. yüzyılda

kavuşmuştur. II. Mahmud 1234'te (1818-19) tekkeyi eskisinden daha geniş biçimde yeniden inşa ettirmiş, 1835-1836 yıllarında ikinci defa yaptırmış, tekke arsası doğu yönünde genişletilerek bu kesime harem dairesi konmuştur. Bu sırada Köstendil âyanı Çelebiağazâde Mehmed Ağa türbeyi tamir ettirmiş ve çeşitli aksamını yenilemiştir. Sultan Abdülmecid 1844'te tekkeyi onartmış, bir şadırvan yaptırmış, 1274'te (1857-58) tevhidhâne-türbe ile kadınlar mahfilini kısmen yeniletmış, derviş hücreleri yıktırılıp yeniden inşa ettirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde 1300'-de (1882-83) tekrar onarım gören tekke, 1311 Muharreminde (Temmuz-Ağustos 1893) masrafları bizzat padişah tarafından karşılanarak tevhidhâne-türbenin çatısı elden geçirilmiş, boyası yenilenmiş, harem dairesi yıktırılıp bugünkü şekline getirilmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid'in başkadını Bedrifelek Kadın Efendi 1909'da tevhidhâne-türbede bazı tamirler yaptırmıştır. Tekke Osmanlı döneminin sonlarında da bazı onarımlar görmüştür.

Tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra kullanılmayan tevhidhâne-türbe binası, harem dairesinde ikamet eden Fahreddin Efendi'nin gayretleri sayesinde ayakta kalabilmiştir. 1940'ta Vakıflar İdaresi tevhidhâne-türbeyi atölye olarak kiraya vermeye kalkışınca şeyh efendi, akrabasından Abdülvehhab Subhi Tanrıöver'in aracılığıyla söz konusu bölümün mülkiyetinin Müzeler Genel Müdürlüğü'ne devrini talep etmiş, bu arzusu ancak 1945'te gerçekleşmiştir. İstanbul'u Sevenler Cemiyeti'nin desteğiyle 1945'te İtalyan asıllı mimar Pisikast'ın denetiminde tevhidhâne-türbenin sokak üzerindeki güney duvarı ile Canfedâ Hatun Camii'ne bakan batı duvarı kâgir olarak yenilenmiş, bu arada barok üslûbundaki pencere kemerleri klasik Osmanlı tarzına uygun sivri kemere dö-

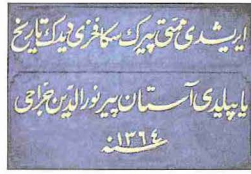
Nûreddin
Cerrâhî
Tekkesi
Türbesi'nin
içinden
bir görünüş

nüştürülmüş, söz konusu bölümün yıkılmaya yüz tutan çatısı yeniden yapılmıştır. Türbenin kuzey cephesine sonradan eklenmiş olan ve “küçük türbe” olarak adlandırılan bölümün kâgir malzeme ile yenilenmesi, Fahreddin Efendi için tevhidhânenin kuzeydoğu köşesinde “cennet oda” tabir edilen türbe biriminin yapılması ve selâmlığın içinde gerçekleşen tâdilât Cumhuriyet dönemindeki diğer inşaat faaliyetleridir. Nureddin Cerrâhî Tekkesi, gerek zamanında gerekse tekkelerin kapatılmasından sonraki yıllarda İstanbul’un tasavvuf kültürü ve mûsiki açısından en önemli merkezlerden biri olmuş, pazartesi günleri icra edilen âyinler mûsiki tarihinde önemli yerleri olan zâkirbaşılar tarafından yürütülmüştür.

Tekkenin ilk postnişini Nureddin Cerrâhî’den sonra (ö. 1133/1721) irşad görevinde bulunan şeyhler şunlardır: Süleyman Velîyyüddin Efendi, Mehmed Hüsâmeddin Türâbî, Sertarikzâde Mehmed Emin Efendi, Abdülaziz Efendi, Moravî Yahyâ Efendi, Abdüşşekûr Efendi, el-Hac İbrâhim Efendi, Moravî Mehmed Efendi, Abdurrahman Hilmi Efendi, Mehmed Sâdık Efendi, Makarnacı Mustafa Efendi, Mehmed Emin Efendi, Mehmed Ârif Dede Efendi, Abdülaziz Zihni Efendi, Yahyâ Galib Efendi, Mehmed Rîzâeddin Efendi, İbrahim Fahreddin Erenden, Muzaffer Ozak ve Sefer Dal (ö. 1999). Günümüzde tekkenin tevhidhâne-türbe bölümü özgün dekoru ile muhafaza edilmekte, harem dairesi mesken olarak kullanılmakta, selâmlık bölümünde Fahreddin Efendi’nin öğrencileri tarafından kurulan Türk Tasavvuf Mûsiki-si ve Folkloru Araştırma ve Yaşatma Vakfı çeşitli kültür faaliyetlerini yürütmektedir.

Tekkenin arsası güneyde Nurettin Tekkesi sokağı, batıda Canfedâ Hatun Camii’nin arsası, diğer yönlerde komşu parsellerle kuşatılmıştır. Canfedâ Hatun Camii’nin güneybatı köşesinde 1115’te (1703) müezzin İsmâil Efendi tarafından tesis edilen halvethâne tekkenin çekirdeği kabul edilebilir. İlk tekke binalarının -bugünkü harem bölümü hariç- aynı arazi parçası üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Nureddin Cerrâhî’nin, Tahtabaşı Bekir Efendi Konağı’nın hamamından artakalan küllhan-da ya da su haznesinde halvete girdiği bilinmektedir. Onun ve kendisinden sonra vefat eden postnişinlerle bunların aile efendilerinin, ayrıca tekkenin bazı imtiyazlı mensuplarının bu halvethâneye defnedilmele-ri sonucunda burası türbeye dönüşmüştür. Aslında tevhidhânenin arsanın doğu kesiminde bulunduğu, bu bölümü türbe-

Nureddin Cerrâhî Tekkesi’nin kitâbeleri

den soyutlayan ve sokak üzerindeki cümle kapısından başlayıp kuzeye doğru uzanarak şadırvan avlusuna bağlanan bir geçidin mevcut olduğu, derviş hücreleri, harem, mutfak ve diğer bölümlerin de kuzeyde şadırvan avlusu çevresinde sıralandığı anlaşılmaktadır. Bu düzen 1200’deki (1786) yenileme sırasında değiştirilmiş, tevhidhâne ile türbe arasındaki geçit arsanın doğu sınırına (bugünkü yerine) kaydırılarak söz konusu bölümler aynı çatı altında toplanmıştır. Günümüzde tevhidhâne-türbe ile harem arsanın güney sınırını oluşturan Nurettin Tekkesi sokağı üzerinde yer alır. Tevhidhâne-türbenin arkasında (kuzeyde) şerbethâne ile şadırvan avlusu, harem arkasında bir duvarla bu avludan ayrılmış olan harem bahçesi bulunur. Tevhidhâne-türbeyi haremten ayıran geçit cümle kapısı ile şadırvan avlusu arasındaki ulaşımı sağlar. Kuzeydeki selâmlık kitlesinin ötesinde tekkeye ait genişçe bir bahçe mevcuttur. Selâmlığın batısında mutfakın yer aldığı bilinmektedir.

Basık kemerli cümle kapısının iç yüzünde yer alan ta’lik hatlı manzum kitâbe 1945’te Fahreddin Efendi’nin gerçekleştirdiği onarıma aittir. Solda tevhidhânenin doğu duvarındaki, metni Abdurrahman Sâmî Paşa’ya ait kitâbe ise tekkenin Sultan Abdülmecid tarafından 1274’te (1857-58) tamir edildiğini ve kısmen yenilendiğini belgeler. Girişte sağdaki köşede ilk tevhidhânenin post makamı bulunmaktadır. Söz konusu makam bir seki ile yükseltilmiş, çevresi demir parmaklıklarla donatılmış ve önemli bir Halvetî-Cerrâhî tacı kabartması ile belirtilmiştir. Cümle kapısının karşısında fevkanî hünkâr mahfilinin duvarına son yıllarda başka bir yerden getirilmiş, üzerinde sülûs hatlı kelime-i tevhid yazılı mermer bir levha yerleştirilmiştir.

Tevhidhâne-türbe aslında 18,5 × 14 × 16 m. boyutlarında yamuk planlı bir alana yayılmıştır. Buna sonradan eklenen “küçük türbe” 6,5 × 5,25 m., “cennet oda” 3 × 3 m. boyutlarındadır. Aslında ahşap karkaslı, içeriden bağdâdî sıvalı, dışarıdan ahşap

kaplamalı olan duvarlar 1945 onarımında betonarmeye dönüştürülmüştür.

Yapının doğu kesimi (16 × 7,5 m.) tevhidhâneye, batı kesimi (18,5 × 6,5 m.) türbeye ayrılmış, bu iki bölümün sınırına ahşap çatıyı destekleyen altı adet kare kesitli ahşap dikme konmuştur. Dikmelerin arasında düşey çubuklardan oluşan demir parmaklıklar uzanır. Nurettin Tekkesi sokağı boyunca devam eden güney duvarı kuzey duvarına paralel olmadığından tevhidhânenin güneydoğu köşesi geniş açılı, türbenin güneybatı köşesi dar açılıdır. Tevhidhâne mihrabı geniş açılı olan güneydoğu köşesine pahlı bir dolgunun içine yerleştirilmiştir. Tevhidhânenin doğu duvarında geçide açılan dikdörtgen açıklıklı iki pencere, güney duvarında sokağa bakan sivri kemerli üç pencere sıralanır. Barok üslûbunda güney duvarının önünde zemini bir seki ile yükseltilmiş olan zâkirler maksûresi uzanır. Maksûrenin sınırında iki adet kare kesitli dikme, bunların arasında da ahşap parmaklıklar vardır. Cümle kapısını izleyen geçidin üstünü işgal eden ve bu geçidin doğu duvarındaki iki kapıdan merdiven aracılığı ile ulaşılan fevkanî hünkâr mahfilî de sonradan kâgire dönüştürülmüştür. Tevhidhânenin doğu duvarındaki iki pencerenin arasından hünkâr mahfilinin kavisli çıkması uzanır.

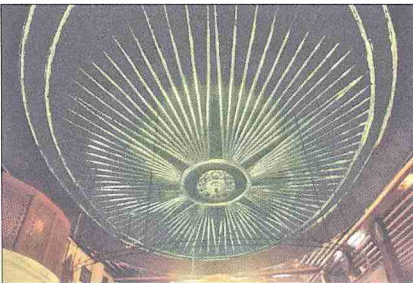
Şadırvan avlusuna açılan girişin yer aldığı kuzey duvarı boyunca 2,75 m. derinliğinde iki katlı mahfiller bulunmaktadır. Zemindekiler girişin hizasında kesintiye uğrar. Doğudaki parçanın arka (kuzey) duvarında Fahreddin Efendi’nin türbesine geçit veren açıklık, batıdaki parçanın arka duvarında küçük türbeye açılan bir pencere vardır. Her iki mahfil katının sınırında, tevhidhâne ile türbenin sınır çizgisindeki dikmelerden en kuzeydeki ile aynı hizada yükselen daire kesitli iki tane ahşap dikme mevcuttur. Dikmelerin arası erkeklere mahsus olan zemin kat mahfillerinde ahşap korkuluklar, kadınlara mahsus olan fevkanî mahfillerde de ahşap kafeslerle do-

natılmıştır. Kadınlar mahfiline harem bahçesinden merdivenli bir geçitle ulaşılır.

Türbede, altlarındaki kabirlerde birden fazla kişinin gömülü olduğu toplam otuz kadar ahşap sanduka mevcuttur. Pîr Nûreddin Cerrâhî'nin sandukası diğerlerinden çok daha yüksek tutulmuş, kıymetli püfîdeler ve şallarla donatılmış, yaldızlı demir parmaklıklarla kuşatılmıştır. Türbenin güney duvarında sokağa açılan geniş bir niyaz penceresi yer almaktadır. Niyaz penceresinin Osmanlı barokuna has bir bileşik kemerle taçlandırılmış olan açıklığı sokak cephesinde mermer sövelerle çerçevelemiş ve iki yandan ince sütunçelerle donatılmıştır. Kemerin üstünde uzanan yatay kartuşta sülüsle Pîr Nûreddin Cerrâhî'nin adı ve 3 Şevval 1211 (1 Nisan 1797) tarihi yazılıdır. Türbenin Canfedâ Hatun Camii yönündeki batı duvarında dört adet sivri kemerli, alçı revzenli tepe penceresi sıralanır. Kuzey duvarının hemen tamamını kaplayan açıklıktan küçük türbe denilen kesime geçilir.

Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmış ve Cumhuriyet dönemindeki onarımlarda şerbethânenin arkasından bugünkü yerine taşınmış olan şadırvan mermerden kübik bir hazneye sahiptir. Haznenin her yüzünde birer musluk vardır. Muslukların üzerinde kabartma ışın demetleri görülür. Şadırvan avlusunun batı kenarında, küçük türbe ile şerbethânenin köşesinde Fahreddin Efendi'nin amcazadesi olan İsmâil Nîmetullah Efendi, güneydoğu köşesinde geçitten avluya girildiğinde hemen sağda II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) yaşamış bir saraylı hanım gömülüdür. Aslında ahşap olup sonradan kâgire dönüştürülmüş bulunan iki katlı şerbethâne ufak ve basit bir yapıdır. Küçük türbeye komşu olan güney duvarında zamanında bir servis kapısının bulunduğu bilinir.

Nûreddin Cerrâhî Tekkesi'nin tevhidhâne tavanı

Nûreddin
Cerrâhî
Tekkesi'nin
tevhidhânesi

İki katlı ahşap selâmlık binası, Cumhuriyet döneminde avlu (güney) cephesi aynen korunarak ve iç düzeni büyük ölçüde aslına uygun olarak restore edilmiştir. Her iki katın ortasında birer zülvecheyn sofa yer alır. Zemin kat sofasının güneyinde avluya açılan esas selâmlık girişi, kuzeyinde (arka bahçe yönünde) üst kata çıkan merdivenle bunun altından geçilerek ulaşılan helâlâr ve abdest teknesi, batısında meydan odası, kahve ocağı ve bunların arkasında mutfak, doğusunda "mihman odası" olarak kullanılan iki adet derviş hücresi, üst kat sofasının batısında şeyh odası ile küçük oda tabir edilen diğer bir mekân, doğusunda sertarik odası ile zâkirbaşı odası, kuzeyinde merdivenin arkasında bir helâ-abdestlik birimi vardır.

II. Abdülhamid tarafından bugünkü şekliyle tekrar inşa ettirilen iki katlı ahşap harem dairesi 11 x 8 metrelik bir alanı kaplar. Nurettin Tekkesi sokağına açılan girişi izleyen sofa güney-kuzey doğrultusunda olup doğusunda iki oda, batısında bir oda ile harem mutfağı, kuzeyinde üst kata çıkan merdivenle bunun altından geçilen bir helâ ve harem bahçesine açılan kapı bulunmaktadır. Üst katta merdivenin ulaştığı sofanın güney kesimi bir duvarla ayrılarak haremın baş odası halinde düzenlenmiştir. Söz konusu mekân güney (sokak) cephesinde 1 metrelik çıkma yapar. Üst kat sofasının yanlarında simetrik konumda ikişer oda, kuzeyde merdivenin yanında bir helâ-abdestlik bulunur.

Nûreddin Cerrâhî Tekkesi'ni oluşturan bölümlerin cephelerinde niyaz penceresini kuşatan sütunçeler dışında herhangi bir süsleme görülmez. Duvarın iç yüzlerinde bulunduğu bilinen II. Abdülhamid dönemi kalem işleri ortadan kalkmıştır. Selâmlıkta ve haremden yer alan mekânların, ayrıca türbenin, zâkirler maksûresinin ve mah-

fillerin tavanı çubukludur. Tekkenin yegâne dikkat çeken süsleme unsuru tevhidhâne tavanında görülen ve muhtemelen 1835-1836 tarihli II. Mahmud tamirinden kalmış olan çitalı tezyinattır. Enli çıtalar (pasalar) yardımıyla tavanın dikdörtgen çerçevesine teğet olan beyzî bir çerçeve teşkil edilmiş, bunun ortasına yine beyzî biçimde, ahşaptan oyma, yaldızlı bir göbek oturtulmuş, göbekte beyzî çerçeve arasında kalan yüzey ise daha ince çıtalarla "Sultan Mahmud güneşi" tabir edilen, merkezden dağılan ışınlarla tezyin edilmiştir. Ayrıca dikdörtgen dış çerçeve ile beyzî çerçeve arasında kalan köşeliğe de yine çıtalarla Halvetî-Cerrâhî tacı tepeliğinin dörtte biri resmedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Evkaf, nr. 19861 (Şâban 1233/1818); BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 15837 (14 Rebîülevvel 1273 / 14 Kasım 1856); nr. 16602 (2 Rebîülevvel 1274 / 21 Ekim 1857); BA, İrade-Evkaf, nr. 1657/5 (12 Receb 1325 / 21 Ağustos 1907); İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Arşivi, *Tekâyâ ve Zevâyâya Mahsus Defter* (E. H. Ayverdi'nin kısmen istinsah etmiş olduğu nüsha), 1341/1925, nr. 305; *İstanbul Tekkeleri Listesi*, TSMA, nr. E. 1772, 3333 (1805-1826 arası); *İstanbul Tekkeleri Listesi*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1825; *İstanbul Tekkeleri Listesi*, Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey, nr. 489, vr. 3^b; Melekpaşazâde Kadri Beyefendi, *Hankahname (İstanbul Tekkeleri Listesi)*, Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasöz, nr. 36 (1833-1846 arası), vr. 5^b, nr. 125; *Bandırmalizade, Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 10; *Mecmûa-i Cevâmî*, I, 7108-7109; *Ayvan-sarâyî, Hadikatü'l-cevâmî*, I, 183-184; *Âsitâne Tekkeleri*, s. 9; *Bâb-ı Âlî, Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliye, Sicil Nüfus İdâre-i Umûmiyesi, Dersâdet ve Bilâd-ı Selâse Nüfus-ı Millisine Mahsus İstatistik Cetvelidir*, İstanbul 1301, s. 51; 1329 *Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası*, İstanbul 1330, s. 20; İbrahim Fahreddin (Erenden), *Envâr-ı Hazret-i Nûreddin-i Cerrâhî*, İSAM Ktp. nr. 3893, I-II (daktilo edilmiş nüsha); Zâkir Şükürü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayış), s. 69-70; Şenay Yola, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrahi und sein Orden*, Berlin 1982, s. 40-44; Tahsin Öz, *İstan-*

bul Camileri, Ankara 1987, I, 142; Günay Kut – Turgut Kut, “İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergehname”, *Türkische Miszellen: Robert Anhegger Armağanı*, İstanbul 1987, s. 234; *Fâtih Câmileri ve Diğer Târîhî Eserler* (haz. Fatih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 289, 358; M. Baha Tanman, “Settings for the Veneration of Saints”, *The Dervish Lodge: Architecture Art and Sufism in Ottoman Turkey* (ed. R. Lifchez), Berkeley 1992, s. 154-155; a.mlf., “Nureddin Cerrâhî Tekkesi”, *DBİst.A*, VI, 97-99; a.mlf. – Ö. Tuğrul İnancı, “Cerrâhîlik”, a.e., II, 414-416; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul 1994, s. 98-99; Safer Baba, *İstilahât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye: Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1998, s. 37-38; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 87-88; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 186-191; Mehmet Cemal Öztürk, *Cerrâhîlik: Hz. Pîr Nûreddin Cerrâhî ve Cerrâhî Tarikatı*, İstanbul 2004, s. 126-149; Atilla Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, *VD*, XIII (1981), s. 585; Nihat Azamat, “Fahreddin Efendi”, *DİA*, XII, 84.

M. BAHÂ TANMAN

NÜREDDİN el-HALEBÎ

(bk. HALEBÎ, Nûreddin).

NÜREDDİN el-HEYSEMÎ

(bk. HEYSEMÎ).

NÜREDDİN er-RÂNİRÎ

(نور الدين الرانيري)

Nûruddin Muhammed

b. Alî el-Hamîdî eş-Şâfiî el-Eş’arî
el-Ayderûsî er-Rânîrî
(ö. 1068/1658)

Hindistan kökenli
Açeli mutasavvîf.

Hindistan’ın Gucerât bölgesinde bir ticaret merkezi olan Rânîr’de (bugünkü Rander) doğdu. Hadramut kökenli bir ailenin çocuğudur. İlk dinî eğitimi, aslen Hadramutlu olup Rânîr’de yaşayan Ayderûsiyye tarikatı şeyhlerinden Seyyid Ömer b. Abdullah Bâ Şeybân el-Ayderûs’tan aldı. Hadramut’a gidip tahsilini bölgenin en önemli dinî eğitim merkezlerinden olan Terîm’de sürdürdü. Tekrar Hindistan’a döndü. Hac farzasını eda etmek üzere 1029 (1620) yılında Hicaz’a gitti. Hacdan sonra iki yıl kadar Mekke ve Medine’de kalan Nûreddin Rânîrî, Mekke’deki Malay toplumuyla iyi ilişkiler kurdu. Bu sırada Hadramut’u da ziyaret etti.

Rânîrî’nin hayatının bundan sonraki on beş yıllık dönemi hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar, eserlerindeki çeşitli bilgileri dikkate alarak onun bu dönemi Pahang dahil Malay yarımadasının çeşitli yerlerinde geçirdiğini ileri sürmüşlerdir. Rânîrî’nin Malay-Endonezya dünyasıyla olan bağı üzerinde de çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Malayca’yı gençliğinde Gucerât’ta yaşayan Malaylı göçmenlerden öğrendiği, annesinin Malaylı bir kadın olduğu, Açe’ye gitmeden önce Malay yarımadasında bulunduğu, 1637’den önce Sultan İskender Muda devrinde dinî ilimleri öğretmek amacıyla Açe’de bulunan amcası Şeyh Muhammed Ceylânî b. Hasan b. Muhammed Hâmid’i takip ederek Açe’yi ziyaret ettiği, ancak tasavvufa karşı olumsuz yaklaşımdan hoşnut kalmadığı için oradan ayrıldığı bu görüşler arasında zikredilebilir. En önemli eseri olan *Bustânü’s-selâtin*’deki bilgiler ışığında Açe’ye ilk defa İskender Muda’nın ölümünün ardından 6 Muharrem 1047 (31 Mayıs 1637) tarihinde gittiği söylenebilir de diğer eserlerinden amcası ile birlikte daha önce de Açe’ye uğradığı anlaşılmaktadır.

Açe’ye gidişinden kısa bir süre sonra Sultan II. İskender’in himayesine giren Rânîrî, 1637’den 1644 yılına kadar sultanlığın en yüksek dinî yetkilisi olarak görev yaptı. Sultan II. İskender’in ölümünün (1641) ardından tahta oturan eşi Sultâne Tâcülâlem Safiyyüddin’in ilk yıllarında da saraydaki itibarını korudu ve resmî görevine devam etti. 1054’te (1644) Rânîr’e döndü. Onun Açe’den ayrılışı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Sultan II. İskender’in ölümünden sonra tahta bir kadının geçmesinden hoşnut olmadığı için ayrıldığını söyleyenler yanında Minangkabaulu âlim Seyfürricâl’in Şemseddin Sumatrânî’nin taraftarlarıyla birlikte kendisine karşı tavır alması sebebiyle Açe’yi terkettiğini ileri sürenler de vardır. Bu ikinci rivayete göre Rânîrî ile Seyfürricâl arasındaki çatışma sırasında Tâcülâlem kesin bir tavır takınmayıp konuyu Açeli reislere bırakmış, onların ve diğer ricâlin huzurunda yerine Seyfürricâl’in tayin edilmesinin ardından kendisi Açe’den ayrılmak zorunda kalmış ve 22 Zilhicce 1068’de (20 Eylül 1658) Rânîr’de vefat etmiştir.

Nûreddin Rânîrî’nin Açe sultanlığının en yüksek dinî yetkilisi, aynı zamanda bir tarikat şeyhi olarak Açe’deki dinî tasavvufî hayata katkısı olduğu gibi birçok Malayca eseriyle Malay-Endonezya edebiyatı üze-

rinde de büyük etkisi olmuştur. *Cevâhîr-ü’l-‘ulûm* adlı eserinde Rifâiyye silsilesini veren Rânîrî ayrıca Kâdiriyye ve Ayderûsiyye tarikatlarına da intisap etmiştir. Açe’de Hamza Fansûrî ve Şemseddin Sumatrânî tarafından savunulan vahdet-i vücûd düşüncesine şiddetle karşı çıkmış, bu anlayışı eleştiren, mensuplarını sapıklık ve zındıklıkla suçlayan birçok kitap ve risâle yazmıştır. Onun Açe sultanından aldığı güçle kendisinden önceki mutasavvıfları acımasız bir şekilde eleştirdiği ve kitaplarını yaktırdığı belirtilir. Arapça ve Malayca’ya hâkim olan Rânîrî bu dillerde birçok kitap ve risâle kaleme almıştır. Banda Açe’deki yüksek dinî tahsil kurumu olan Rânîrî Devlet İslâm Enstitüsü (Institut Agama Islam Negeri Ar-Raniry) onun adını taşımaktadır.

Eserleri. 1. *Bustânü’s-selâtin*. Tam adı *Bustânü’s-selâtin fî zikri’l-evvelin ve’l-âhirin* olup Sultan II. İskender’in emri üzerine yazılmaya başlanmıştır. Rânîrî’nin Malayca yazdığı dördüncü kitabı olan eser onun Malayca’ya hâkimiyetini ve Malay edebiyatına katkısını göstermesi bakımından önemlidir. Yeryüzünün ve cennetin yaratılışı, eski peygamberler ve hükümdarlar, Hz. Muhammed, Hulefâ-yi Râsidin, Emevîler, Abbâsîler, Hindistan sultanları ve Malay sultanlarıyla ilgili konuları içeren kitapta Rânîrî çeşitli örnekler vererek hükümdar ve yöneticilere tavsiyelerde bulunur. Yedi bölümden oluşan eserin ilk iki bölümüyle (nşr. İskandar, Kuala Lumpur 1996) dördüncü bölümü (nşr. R. Jones, Kuala Lumpur 1974) neşredilmiş, üçüncü bölüm daha sonra bulunmuştur. Eser üzerinde C. A. Grinter ve J. Harun tarafından iki ayrı doktora tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.). **2. *et-Tibyân fî ma’rifeti’l-edyân*.** Ebû Şekûr Muhammed b. Abdüsseyyid es-Sâlimî’nin *Kitâbü’t-Temhîd fî beyânî’t-tevhîd*’inden faydalanılarak hazırlanan bu eserde Sultan II. İskender’in huzurunda Rânîrî ile Şemseddin Sumatrânî’nin takipçileri arasında birkaç gün devam eden tartışma da nakledilir. **3. *Hüccetü’s-sıddîk li-def’i’z-zındîk*.** Müellifin zındık saydığı Açeli mutasavvıflara yönelttiği eleştirileri içeren risâle Voorhoeve, Tudjimah ve Nagib el-Attâs tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır. Daudy, Rânîrî’nin savunduğu görüşlerle Ehl-i sünnet dışına çıktığını ileri sürerken Nagib el-Attâs onun Hazma Fansûrî ve Şemseddin Sumatrânî’nin görüşlerini yanlış anladığı